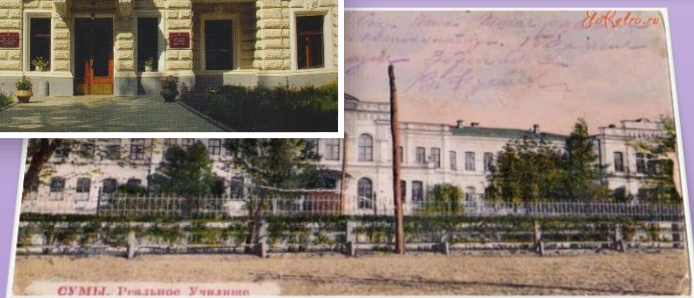

Сумська міська централізована бібліотечна система
Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Шевченка
Відділ довідково-інформаційної роботи та маркетингу

Вулиця Петропавлівська

Із серії «Історія вулиць міста Суми»

Краєзнавчий дайджест

Суми 2020

Вулиця Петропавлівська : із серії «Історія вулиць міста Суми» : краєзнавчий дайджест / Сумська міська центральна бібліотека, відділ довідково-інформаційної роботи ; упоряд. Л. Д. Клімачова, А. А. Скосер. — Суми, 2020 — 36 с.

Вулиця Петропавлівська — центральна і одна з найстаріших вулиць міста Суми, Вона й досі зберігає дух історії та архітектурні перлини невеликого повітового містечка 19 ст.

Матеріали краєзнавчого дайджеста знайомлять із джерелами з історії Сум, де можна знайти опис архітектурних споруд, згадки про будівничих і мешканців цієї вулиці, про історичні події, що тут відбувалися.

Відповідальна за випуск: директор СМЦБС Стадниченко Л. М.

Редактор: заст. директора Мартюшова О. В.

Матеріал підготували: Клімачова Л. Д., Скосер А. А.

Наша адреса:

40030, м. Суми,

вул. Кооперативна, 6

Центральна міська бібліотека ім Т. Г. Шевченка

тел. 22-63-32

Е-mail: lib@library.sumy.ua

<https://libsomy.com/>

працюємо: з 9-00 до 20-00

вихідний: п'ятниця

Вулиці старого міста Суми мають неповторну історію та атмосферу. Одна з таких вулиць — Петропавлівська. Старовинні садиби, розташовані на ній, є мовчазними свідками історичного минулого міста, вони й досі березуть пам'ять про своїх будівничих і власників, охороняють таємниці вже багатьох поколінь мешканців.

Покровська площа розмежовує два історичні райони міста — Город і Перекоп. Свою назву район Перекоп отримав від глибокого рову, заповненого водою, який з'єднував Псел і Стрільку і надавав Сумській фортеці додаткових переваг в обороні. Залишки Перекопу і нині можна побачити біля будівлі прокуратури Сумської області, ним проходить спуск від вулиці Герасима Кондратьєва до центрального парку. Одна з вулиць цього району зберігає характерну назву — вул. Перекопська. *Проте головною магістраллю району є вул. Петропавлівська, багата пам'ятниками архітектури пореформеного та радянського періодів.*

Суми = Suty : путівник. — К. : Фолігрант, 2013. — С. 46—47.

Історія перейменування Петропавлівської

Вулиця Петропавлівська названа так на честь Петропавлівського храму, який знаходиться на Центральному міському кладовищі і побудований у 1851 р.

У ХХ столітті вулицю Петропавлівську перейменовували 4 рази. Перейменування почалися 1920 року, коли постановою Сумського повітового виконкому від 5 липня були змінені назви кількох сумських вулиць. Зокрема, вул. Соборна стала носити ім'я Тараса Шевченка, а вул. Петропавлівська була названа Радянською. Ім'я Леніна спершу дали нинішній Іллінській. Пізніше вул. Радянську об'єднали з вул. Т. Шевченка і назвали на честь Сталіна. Але на початку 60-х, коли почалося розвінчання культу особи Сталіна, вулиці присвоїли ім'я Леніна, а колишня Леніна стала Червоногвардійською. [...]

У 1991 р., після проголошення незалежності України, [...] було прийнято рішення про перейменування площі Леніна на майдан Незалежності, вулиці Леніна на відрізьку від площі Леніна до Червоної площі — на вул. Соборну, *а на відрізьку від Червоної площі до міського кладовища — на вул. Петропавлівську.*

Сурков В. Улиця Петра и Павла : об исторических изюминках этого района Сум // Данкор. — 2010. — № 28 (14 июля). — С. А8—А9.

За радянських часів вулиця ім. Леніна включала в себе колишні Миколаївську, Соборну і Петропавлівську. Вулиці змінили назву, а от нумерація залишилася. Тому сучасна Петропавлівська починається з № 47 по непарній стороні вулиці і з № 48 — по парній.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 111.

На колишньому Петропавлівському вигоні в 1950-ті роки були побудовані одно- і двоквартирні котеджі із земельними

ділянками для працівників заводу ім. Фрунзе. Утворилися вулиці імені І. Федька та З. Космодем'янської.

Формування містобудівної ситуації // Суми. Нове життя старих вулиць. — К., 2012. — С. 389.

На місці сучасного універмагу був дитячий садочок... Пізніше на місці садиби збудували павільйон для продажу морозива. Влітку у вихідні були великі черги, але морозиво було якісне і смачне. Морозиво продавалося на вагу і тому виникали довгі черги. Найдешевше в пачках коштувало 9 коп., потім 13 коп. Найдорожчий — пломбір у шоколаді — вже не пам'ятаю. Мені по кишені було по 9 коп., яке з боків мало вафельні обкламки. ... На 1917 рік власниками садиби були Шоломовичі. Садиба коштувала 15 000. На той час це великі гроші.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 109.

Поруч з універмагом і до сьогодні зберігся будинок Шоломовича, інформацію про нього можна знайти в «Окладних книжках»

Окружний суд. Академія банківської справи

Триповерхова, довжиною близько 100 метрів цегляна будівля окружного суду на вул. **Петропавлівській, 57** побудована за сприяння І. Г. Харитоненка наприкінці XIX ст. Тривалий час у м. Суми вона була найбільшою поміж споруд дорадянського періоду. Центральний вхід будинку виділений міцним ризалітом із шістьма напівколонами, карнизом і фронтоном.

Перший поверх рустований, два верхніх поверхи — з гладенькою поверхнею стін та чіткими обрамленими прямокутними вікнами.

У радянський період приміщення використовувалося під адміністративні споруди Сумської повітової ради, Сумської окружної адміністрації, Сумської обласної ради та облвиконкому, обкому КПУ, а також сільськогосподарського інституту. Нині в ньому знаходиться корпус Української академії банківської справи.

Манько М.О. Окружний суд. Академія банківської справи // Суми та сумчани у документах сучасників : Кн. 2. / М. О. Манько, 2008. — С. 76.

Разнообразная деятельность предприятий и населения порождала массу судебных дел, и для этого в нашем городе имелся окружной суд. Интересно, что утвержденные в 1864 году окружные суды были доступными для всех, то есть бессловными, что было одним из достижений тогдашней судебной реформы. [...] Само здание Сумского окружного суда IV разряда начиная с 1867 года было известно жителям старых Сум как «дом с пожарной каланчой» на углу Петропавловской. Когда-то дом этот, принадлежавший уездному предводителю дворянства Н. Кондратьеву, городское общество выкупило и отдало для нужд суда. Но в 1880-х годах, в связи с вышеописанным бурным подъемом города, суд просто не справлялся с навалившейся уймой дел. Было очевидно, что состав суда нужно расширить, привлечь новых служащих... Но в 1886 году [...] Министерство юстиции объявило: Сумской суд будет закрыт, а подведомственные ему дела передадут в губернский Харьков. [...]

Надо сказать, что и простые смертные не остались в стороне в деле сохранения суда. В сентябре 1886 года в городскую управу поступило заявление от крестьян Сумского

уезда, где говорилось, что в настоящий момент идет размежевание земель, что на судебные споры требуется много денег, а если суд будет находиться в Харькове, то вряд ли кто из крестьян найдет средства на ведение дел там. Ходатайства и хлопоты продлились несколько лет, но все-таки в 1891 г. император Александр III утвердил решение, которым Сумской окружной суд был переведен из IV в III разряд. К радости сумчан суд остался в Сумах, пополнился новыми служащими, единственное «но» — здание вскоре стало невыносимо тесным. Всем стало ясно: нужно строить новое. ...

В феврале 1912 года один из отцов города, председатель суда Д. Ф. Голенищев-Кутузов обратился в Сумскую городскую управу и Думу с вопросом: не найдется ли свободного участка земли для постройки здания судебного учреждения? Место нашлось. Было решено купить у камергера двора Его Величества Алексея Величко усадебное место на углу улиц Петропавловской и Думской (ныне Первомайской). ... Здание это строил известный в Сумах архитектор Г. К. Шольц. Однако мало кто знает, что авторы проекта — совсем другие люди: В. Дмитриев и известный всей империи академик архитектуры Василий Пруссаков. [...]

Интересно узнать нам нынешним, с какой щепетильностью относились тогда к людям, производящим на свет новое детище города. Подряд на строительство здания после обсуждения многих довольно солидных и известных кандидатур был отдан отцу и сыну Наседкиным. В их рекомендации к отцам города было записано: «...очень состоятельные русские люди с прочно установившейся репутацией добросовестных и честных подрядчиков».

Лесина Ю. Здание Сумского окружного суда : и сегодня седой великан остается немым свидетелем прошлого и настоящего // Ваш шанс. — 2011. — № 11. — С. 25А.

Садиба Миколи Суханова є зразком довершеності архітектури міста і взірцем садово-паркової культури. [...].

На початку 1890-х рр. на розі Петропавлівської і Думської був побудований ансамбль будинків племінником Дмитра Івановича Суханова — Миколою Олексійовичем Сухановим. Будівництво було завершене у 1895 р. підрядником, опікуном над маєтками Суханових, сумським купцем 2-ї гільдії Олександром Георгійовичем Сургучовим. Садиба була збудована із застосуванням усіх будівельних новацій. *Вона мала свою електростанцію, складалася з житлового двоповерхового будинку з архітектурними прикрасами, конторського будинку на підвалі і складських приміщень з різними службами. Між основним будинком і конторою збудовано підземний перехід, в якому були прокладені технічні комунікації.* У „Харківському календарі” за 1905 р. і в книжці „Собрание съездов фабрично-заводских предприятий” ми

знаходимо інформацію про електростанцію Миколи Олексійовича Суханова. На електростанції працювало 2 чоловіки і давала вона прибуток 500 крб. Будинок електростанції розташовувався по вул. Покровській.

[...] До 1905 р. в садибі була свердловина для власного водогону. Згодом її підключили до міського водогону. Аж до 80-х років ХХ ст. перед входом до колишньої контори стояв бронзовий гідрант на випадок пожежі.

У 1909 р. сумська садиба Суханових перейшла в руки Олени Августівни Сумовської, дружини інженера-шляховика Якіма (Іоакима) Сумовського.

[...] У садибі з 1919 р. розташовувалася музична школа

Музыкальное училище въ Сумахъ,
Сегодня, 26 ноября с. г. въ залѣ Торгово-Промышленнаго Собранія (Петропавловская, д. Сумовской) состоится
ВЕЧЕРЪ СОНАТЪ
Преподаватели музыки, участвовавш. артиста скрипки
и ВОЛОВИНА, окончивш. Петроградскую Консерваторію.
Программа — Бетховенъ, Гринъ, Моцартъ. | Начало въ 8^{1/2} час. вечера.
Въ 11 час. утра для учениковъ музыки, учил. репетиція, пходъ безплатный.
Билеты — въ магазинъ Н. Г. Ильченко, а въ воскр. 26 ноября при входѣ въ залъ

Чурилової. У 1918 р. в садибі Сумовської її сином Оскаром Гансенем була розміщена значна частина його колекції, яка пізніше склала основу Сумського державного художньо-історичного музею. У 1921 р. в газеті «Прапор праці» № 272 ми знаходимо оголошення Банківського відділу Правління Сумрайвідділу Харківського Губсоюзу. В оголошенні зазначено, що Сумрайвідділ знаходиться в колишньому будинку Сумовської. [...] У 1928 році в центральному будинку Сумовської розташовувався Сумпартком (дивись додаток Р. 34, Оп.1, Спр.118, під № 282, площа складала 455 кв. м). Під час окупації у період

ВВВ в садибі розташовувалися господарські підрозділи окупаційної влади. Після війни там перебували різні радянські установи. На початку 90-х рр. ХХ ст. в приміщенні торгово-промислового зібрання розміщувався Народний Рух, козацькі товариства, комерційні фірми. [...]

Наприкінці ХХ ст. садиба була поділена між підрозділом МВС, Науково-дослідним інститутом і Банківською академією. За будинком Науково-дослідного інституту, буквально у декількох метрах, збудували приміщення бібліотеки Банківської академії.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 114-120.

Наиболее хорошо сохранившейся городской усадьбой не только на Петропавловской улице, но и в целом в Сумах, можно считать усадьбу, [... в которой] в наши дни располагаются: Институт прикладной физики, ректорат Банковской академии и Отдел по борьбе с организованной преступностью.

...К сожалению, аграрные волнения 1905—1907 годов особенно пагубно сказались на состоянии дел Николая Алексеевича Суханова. Не найдя поддержки и тяжело переживая надвигавшееся разорение, Н. А. Суханов скоропостижно умер в Москве на 44-м году жизни. Похоронен, как и дядя, Дмитрий Иванович, в Сумах; могилы хорошо сохранились до наших дней.

Наследники спешно сворачивали дело, продавав недвижимость. Так, около 1910 года сумская усадьба Сухановых перешла в руки Ванды Сумовской, жены инженера-путейца Иоакима Сумовского. Он был одним из первых директоров правления созданного в 1898 году в Петербурге акционерного общества Белгород-Сумской железной дороги. Сооружение 158-километровой магистрали велось быстрыми темпами: 2 августа 1901 года по ней прошел первый поезд. Сумовской руководил строительством на участке Басы — Готня. Финансовое обеспечение работ на указанном отрезке пути взял на себя Павел Иванович Харитоненко, принадлежавший к числу крупнейших акционеров. ...

Сам Сумовской, по рассказам, покончил жизнь самоубийством, бросившись под поезд. Память о нем увековечена в названии станции “Сумовская”, существующей и поныне...

Ванда Сумовская, оставшись вдовой, сдавала свой дом Сумскому промышленному собранию, а в хозяйственном корпусе устроила гараж, в котором в любое время дня и ночи можно было нанять только что входившие в моду авто с шофером и совершить поездку в пределах Сумского уезда.

Комаров В. «И звуки вальса не звучат...» // Ваш шанс. — 1998. — № 29(16 июля). — С. 8.

На Петропавлівській вулиці ближче до центру знаходився центр суспільного і культурного життя станової верхівки міста: дворян, купців, служилої інтелігенції — **громадське зібрання**. Будівля була побудована на ділянці, де у 90-х роках 19 століття знаходився сад Кондратьєвих. За типом будівля з ліпним декорумом нагадує будинки Асмолова, Харитоненка, Держбанк,

без претензії на модний у першому десятилітті 20 століття модерн. На нижньому поверсі знаходилося кілька службових приміщень, театральний зал, ресторан, а на другому поверсі — багато просторих кімнат. У театральному залі час від часу ставили вистави приїжджі групи, гастролювали окремі майстри вокалу і сцени, а ще рідше — трупи місцевих любителів театального мистецтва. Зі збільшенням популярності кіно були зроблені деякі облаштування.

Але головний пульс життя бився в кімнатах другого поверху. Тут були відведені зали для гри в карти. Були там і "азартні ігри", до них в офіційних документах відносили ігри, поширені серед молоді Нового місця, Холодної гори, Луки, взагалі місць, населених малозабезпеченим народом, тут грали у хвилини відпочинку чи безробіття у "фараона", у "21", в "очко". Церковна влада скося позирала на таке проведення часу, називаючи його богопротивним.

Зовсім інше ставлення було до гри в преферанс. Тут і панотець у своєму сімейному колі не проти засісти за ломберний столик, озброїтися крейдою і спробувати обіграти ближнього свого.

Гра в преферанс була повільною, гарячі натури надавали перевагу грі в "бридж" та інші карткові ігри іноземного походження. Ось цим іграм і надавалась перевага.

Из записок Никитенко, написаны в 1984 г. в уездном городе С или по улицам старого города // Заметки о городе Сумы. — Сумы, 1994.

На прохання Сумського повітового земства було відкрито в м. Суми **реальне училище** за Височайше затвердженим рішенням Державної Ради від 16 січня 1873 року з повним утриманням від казни. При міській Думі був створений дорадчий комітет, що склав план будівництва і кошторис, за яким для будівництва було потрібно 80 922 крб 80 коп. [...]

7 квітня 1877 р. гласний думи Василь Іванович Ткаченко зробив заяву про закінчення будівництва будинку Реального

училища. В будинку училища було влаштоване асмоловське опалення. Суть його полягає в тому, що в підвалі влаштовані печі і нагріте повітря по каналах у стінах підіймається в гору і нагріває стіни. Це опалення мало суттєві вади, тому на 1913 рік його замінили на водяне. Будинок училища підключать до міського водогону і дадуть електроосвітлення. В училищі розводили тутових шовкопрядів і брали участь у виставках.

Першим директором 10 серпня 1873 р. став Папков Михайло Олександрович. [...]

До міської власності належав сад за будинком училища вартістю 100 крб і сад училища через дорогу власністю 800 крб. Там же був влаштований і літній театр.

[...] Про історію саду реального училища дізнаємося з газети „Сумський вісник” за 1913 рік: „Как известно, сад, подаренный Сумскому реальному училищу полковником Куколь-Яснопольским, закрыт для публики. Некоторые сумские сторожили утверждают, что покойный Куколь-Яснопольский, отдавая сад училищу, завещал, чтобы в него допускалась публика

для прогулок. Если же этого в духовном завещании не сказано, то распорядители вправе открыть для публики по своей инициативе, тем более, что ущерба от этого не будет, а пользы много”.

САДЪ РЕАЛЬНАГО УЧИЛИЩА

САДЪ и БУФЕТЪ, Т-ва безраб. интеллигентныхъ служащихъ

Гастроли группы „МИНИАТЮРЪ“, подъ управленіемъ
А. В. ШИЛИНА и В. В. БУГАРДТЪ

Въ субботу 29 іюня 1918 г.
будеть представлено:

<p style="text-align: center;">I</p> <p style="text-align: center;">ТЕЩА ВЪ ДОМЪ</p> <p style="text-align: center;">ВСЕ ВВЕРХЪ ДНОМЪ</p> <p style="text-align: center;">Цѣлѣная комедія въ 1 дѣйств. соч. С.</p>		<p style="text-align: center;">II</p> <p style="text-align: center;">В ТРОЕМЪ</p> <p style="text-align: center;">Фарсъ неожиданности въ 1 дѣйств. соч. В. Бенговина</p>
<p style="text-align: center;">Въ воскресенье 30 іюня 1918 г.</p>		
<p style="text-align: center;">I</p> <p style="text-align: center;">ОПИСАННАЯ КРОВАТЬ</p> <p style="text-align: center;">Шарль фарсъ въ 1 дѣйств. соч. А. Манценилова</p>		<p style="text-align: center;">II</p> <p style="text-align: center;">ЩИНКА</p> <p style="text-align: center;">Миниатюра въ 1 дѣйств. соч. Н. Шибусва</p>
<p style="text-align: center;">Целуларнае дуэттаы Бр. Гудаловы</p>		
<p style="text-align: center;">— СЕСТРЫ ТУЛЯКОВЫ —</p>		
<p style="text-align: center;">Разнохаракт. танцы артистоуь Петрогр. Прав. театра.</p>		
<p style="text-align: center;">КОНСТАНТИНЪ САДКО</p> <p style="text-align: center;">Разнохарактерн. Семень Пергамонцевъ ТАНЦОРЪ</p>		<p style="text-align: center;">юмористъ рассказчикъ, любимецъ Нѣвской публики</p>
<p style="text-align: center;">Начало спектакля въ 9 час. вечера.</p>		
<p style="text-align: right;">Дирекція.</p>		

*Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею.
— Суми, 2020. — С. 57—83.*

Реальне училище готувало до вступу в інститути. На відміну від гімназій, тут не викладалися давні мови, коротшим був курс гуманітарних наук та більш поглиблено вивчалися фізико-математичні і природничі науки.

У 1901 році тут навчалися 253 учні, у 1906 — 265, у 1917 — 324. Реальне училище від початку свого існування *мало два відділення: механічне та хіміко-технологічне* у вищому, додатковому класі. Воно мало високий рівень обладнання кабінетів і лабораторій. В училищі була здійснена спроба створити в кабінеті образотворчого мистецтва краєзнавчий музей. У реальному училищі, за часів перебування Папкова на посаді директора, з кінця XIX століття був розвинений туризм, діяло Товариство організації подорожей учнів та існувала музейна експозиція з документів, присвячених історії закладу, фотографій екскурсій та книг із серії «Екскурсії по Криму, Кавказу и за границю».

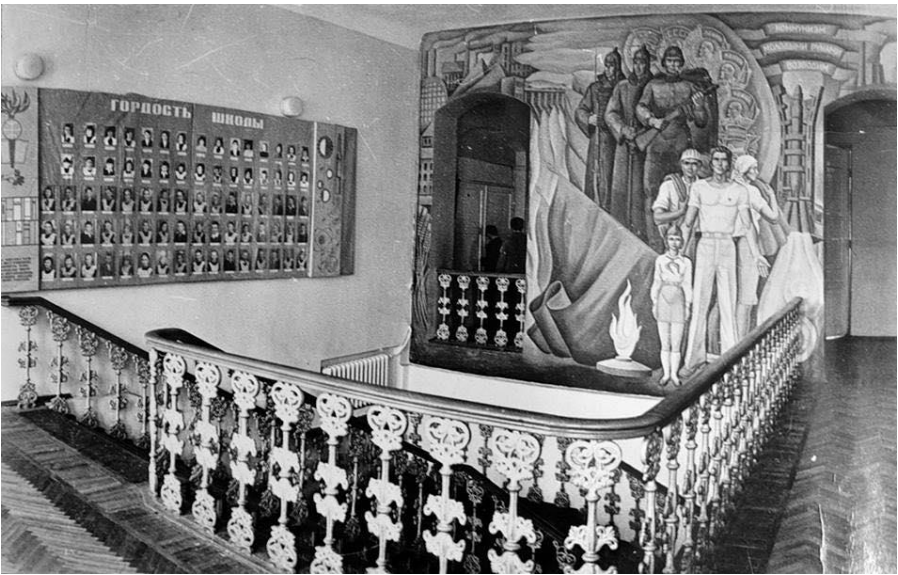
В училищі здобули освіту лісівник, професор, ректор Української господарської академії в Чехословаччині Б. І. Іваницький (1878—1953), видатний геолог, академік Всеукраїнської академії наук (з 1930 р.), у 1935—1937 роках її віце-президент, один із першовідкривачів Криворізького залізорудного родовища марганцевих руд на Нікопольщині, репресований комуністичним режимом М. Г. Світальський (1884—1937), художник В. С. Варт (1887—1954), інженер-винахідник, головний інженер будівництва Московського

За радянських часів у приміщенні реального училища була школа №4, зараз воно на реконструкції.

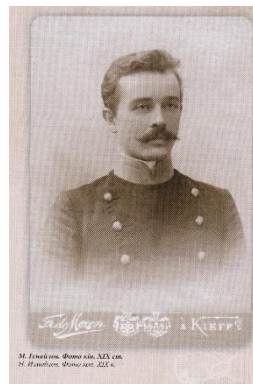
метрополітену О. Ф. Булат (1896—1937). У 1910 році цей навчальний заклад закінчив уродженець Лебедина, один із найвідоміших у світі оперних співаків — Іван Никифорович Стешенко. У 1913—1917 роках малювання і каліграфію в реальному училищі викладав Н. Х. Онацький (1875—1937) — художник, поет, громадський діяч, засновник Сумського історико-художнього музею, репресований сталінським режимом.

Суми. Пам'ять старих вулиць. — К. : Фолігрант, 2009. — С. 228-229.

Уже з кінця XIX століття ... середні чоловічі навчальні заклади не могли задовольнити зростаючу потребу охочих отримати середню освіту. Так, з 1901 року до 1907 із 926 претендентів 384 було відмовлено. Не могло прийняти їх до своїх стін і реальне училище. У зв'язку з цим його директор 1901 року порушив клопотання перед попечителем Харківського навчального округу про відкриття в Сумах ще одного середнього

навчального закладу. Особливо гостра ситуація склалася влітку 1907 року, коли близько 150 хлопчиків не змогли вступити до гімназії. Щоб якимось чином вийти із такого становища, група викладачів сумських гімназій на чолі з директором Олександрівської чоловічої гімназії І. І. Цветковим вирішили відкрити приватний навчальний заклад з курсом державної гімназії, підпорядкований Міністерству народної освіти. **1907 року була заснована Сумська чоловіча приватна гімназія.** Наступного року її очолив М. І. Измайлов.

М. Измайлов. Фото 1890 г. 22,5 см.

Н. Яковлев. Фото 1890 г. 22,5 см.

Спочатку гімназія орендувала приміщення, а з 1913 року придбала у М. С. Крамаренка на вулиці Петропавлівській (навпроти будинку Громадського зібрання) будинок у власність. Під час його ремонту благодійну допомогу (грошми і будматеріалами) надали П. В. Кононенко, Л. Н. Харченко, К. Л. та І. Л. Наседкіни, Д. І. Сукерник, М. С. Крамаренко та інші. У будинку було 19 кімнат, 8 з яких виділили

Сумська чоловіча приватна гімназія М. І. Измайлова на вул. Петропавлівській. Листівка поч. XX ст.

Сумская мужская частная гимназия И. И. Цветкова на ул. Петропавловской. Открытка нач. XX в.

під навчальні аудиторії, в решті розмістилися канцелярія, медпункт, їдальня, кабінети, бібліотека тощо. Попечителем гімназії був І. Д. Траскін.

В офіційних документах цей навчальний заклад згадується під назвою «приватна гімназія М. І. Измайлова». Микола Ілліч Измайлов — один із засновників і голова її Попечительської ради — був знаний у місті також як автор брошури з історії Сум.

Суми. Пам'ять старих вулиць. — К. : Фолігрант, 2009. — С. 236.

Исповедь о массовом убийстве

Из показаний Мартыненко [был следователем в Сумской полиции безопасности СД (более привычное нам название — гестапо)]: Их завели во двор дома № 81 на нынешней ул. Ленина [вулиця Петропавлівська, 81]... Арестованные были в возрасте от

20 до 50 лет, небритые, худые и истощенные. Ганьон нам сказал, что это венгерские граждане еврейской национальности; их фамилии не называл и об их прошлом ничего не говорил. Все они были в грязной, оборванной одежде, частично штатской, частично в венгерской военной форме. ...

Во дворе, где были евреи, находилось бензохранилище зондеркоманды СД размером приблизительно 3х6 м и высотой не менее 2 м. Оно уходило в землю приблизительно на полметра.

Туда вели несколько ступенек. Стены его были выложены кирпичом, на крышу насыпан толстый слой земли. В этом полуподвале нам предстояло расстрелять евреев.

Все евреи стояли во дворе, в углу, образуемом крыльями дома ...

Чтобы не оставлять следов этого тяжкого злодеяния, Ганьон приказал поджечь расстрелянных в бензохранилище...

Когда повалил дым, налетели советские самолеты и начали бомбить город.

Приймач Е. Венгерская трагедия в Сумах : в феврале 1943 года в центре города были казнены десятки иностранных граждан // Ваш шанс. — 2020. — № 25 (24 черв. — 1 лип.). — С. 11А.

За «Окладною книжкою за 1917 рік» по вулиці Петропавлівській будинок № 29 [тепер це № 83] належав Чікіну Андрію Микитовичу.

На будинку є пам'ятна дошка, що тут жив О. Олесь.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 86.

У 1893 р. Кандиби переїхали до материнських родичів у Суми. Олександра Василівна знімала перший поверх будинку на вулиці Петропавлівській. Саме цей будинок поет упродовж тривалого часу вважав за рідний. Звідси 1898 р. він поїхав на навчання до Деркачівської хліборобської школи (училища). Там брав участь у театральних виставах, видавав і редагував журнал «Комета».

Власенко В.М. “Переконаний в тому, що правда вище всього” // Сумський історико-архівний журнал. — № VI-VII. — 2009. — С. 79.

Будинок Олеся в Сумах — це двоповерховий будинок з аркою у середмісті Сум на вулиці Петропавлівській, 83, який має статус пам'ятки архітектури місцевого значення. [...]

У будинку № 83 на вулиці Петропавлівській з 1893 року і до смерті в 1929 році мешкала Олександра Василівна Кандиба — мати відомого українського поета, уродженця Сумщини, Олександра Кандиби (Олександра Олеся), який теж тут періодично жив.

За матеріалами сайту «Суспільне-новини». — Режим доступу: <https://suspilne.media/56014-budivla-v-koristuvanni-sbu-u-sumah-vidpovili-na-peticiu-sodo-budinku-olesa/>

У кінці Петропавлівської височіє щось, подібне до замку часів ливонського лицарства. Над одноповерховим входом до будівлі височіє вежа з вузькими віконцями на кшталт бійниць.

Всередину ведуть круті сходи. Можливо, жандармський полковник Маринич будував її після подій 1905 року, маючи надію відсидітися в башті в разі народних хвилювань.

Вхід у двір підтверджував таке припущення: за першими залізними воротами на деякій відстані були другі. І ті, й інші замикалися надійними замками. Відсидітися у своєму замку Мариничу не випало. Ще влітку 1917 року, коли демонстранти через усе місто йшли на площу Петропавлівського кладовища, де проводили загальноміський мітинг (після Великої Вітчизняної війни там виникли цілі вулиці котеджів і багатоповерхових будинків), дехто з демонстрантів, якщо під ногами траплявся шматок кругляка, жбурляв його в цей замок, із власником якого, вочевидь, випало зустрітися в дореволюційні роки.

Не знаю, як Маринич зник із Сум, у кожному разі, ще до Жовтневої революції. Там пробували влаштуватися петлюрівці, а в дні фашистської окупації замок припав до вподоби фашистам.

Після війни до спорудження спеціальної будівлі тут знаходився медичний заклад (училище), в якому довелося працювати й мені. Завгосп училища під час очищення горища вежі від сміття виявив у якомусь темному кутку декілька кип якихось етикеток. Спочатку гадалося, що то якісь папери архіву жандармського полковника, проте, коли розв'язали мотузки, виявилось, що це етикетки від пляшок горілки зразка давньої винної монополії. Оце так жандармський архів!

Для чого знадобилося збирати горілчані етикетки? Поруч знаходився спирто-горілчаний завод, і цілком можливо, що хтось із приятелів презентував продукцію заводу для домашнього

розливу із наступним наклеюванням етикеток на пляшку, подібно до того, як це робилося купцем Ворошиліним.

Из записок Никитенко, написаны в 1984 г. в уездном городе С или по улицам старого города // Заметки о городе Сумы. — Сумы, 1994.

Петропавлівська, 91

Цей будинок теж мав складну історію.

За «Окладними книжками» за 1917 рік цей будинок

записаний за Хазановським Шмулем Михайловичем (будинок, сарай, теплиці).

Збереглися світлини цієї садиби 1990 р. З них ми бачимо, що будинок і сарай вціліли, а от теплиці — ні.

Тоді ще був цілий паркан. Металеві вставки мали свої особливості виготовлення і були не схожі на такі ж металеві частини з садиби Харитоненків і Суханових. Архітектура будинку в стилі неокласицизму багата на ліпнину, стіни рустовані під колонами, а якщо врахувати, що власники на чоловому фасаді часто розташовували свої скульптурні портрети, то

можна уявити і власника садиби в ролі римлянина. Садиба є одним з унікальних зразків міської забудови.

... в цьому будинку за радянських часів була кімната Людмили Михайлівни Отоцької (Смирнової), доньки секретаря кадетського корпусу.

Зараз у приміщенні... розташований банк, а в іншій половині знаходиться міське управління капітального

будівництва...

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 89—90.

[...] проходя по Петропавловской, вы наверняка любовались расположенным как раз напротив остановки «Советская» архитектурным сооружением, старинным одноэтажным особняком в классическом стиле, в котором в 1980—1990-х годах находилась музыкальная школа № 4 (ныне здесь Центр международных программ). Но кто из вас мог бы предположить, что и этот дом под **номером 98 на Петропавловской**, и село Бездрик под Сумами, и Харьковский художественный музей, и, наконец, величественный Казанский собор в Санкт-Петербурге, связаны между собой? Связующими нитями для таких разных мест стала династия Алферовых.

Дом, построенный в XIX столетии, сегодня один из немногих в Сумах, который, к счастью, не обезображен

новомодными безвкусными вывесками. Его лицевой фасад выкрашен благородными цветами. Правда, если зайти со двора, предстанет несколько иная картина: левое крыло здания, с облущенной краской и старинной розеткой на фронте, печально взглянет вам в глаза и, возможно, неторопливо расскажет о древнем и малоизученном роде...

[...] В 1780-м году в Бездрике родился человек, на многие столетия вперед прославивший и свой род, и место, где родился. Лучший ученик прославленной «Поповской академии» Палицина и выпускник Петербургской академии искусств Николай Федорович Алферов войдет в историю искусства как выдающийся гравер и архитектор, который вместе с архитектором А. Н. Ворониным работал над созданием знаменитого Казанского Собора.

Лесина Ю. Дом Алферовых на Петропавловской : что роднит этот дом, Харьковский художественный музей и Казанский собор в г. С.-Петербурге // Ваш шанс. — 2012. — № 20 (16—23 мая). — С. 21А.

Петропавловский выгон

До появления Петропавловского кладбища выгон использовался по назначению — как открытое место для выпаса домашней живности. Он начинался сразу за казенным армейским складом, который в целях безопасности вынесли на самый край города. А после того как с 1906 г. принял первых воспитанников кадетский корпус, сюда выгоняли их — на смотры-парады.

На старых картах Сум можно увидеть, что на Петропавловском выгоне было два больших колодца — Бессарабский и 2-й Бессарабский. Их название относится, видимо, еще ко временам казачества, когда в Сумах и их окрестностях осели переселенцы из Бессарабии (в районе Пришиба когда-то была деревня Бессарабка). Позже колодцы засыпали.

А в 1882 г., после смерти Ивана Герасимовича Харитоненко, через выгон пролегла липовая аллея в его честь, которая продлила ул. Петропавловскую и подошла почти к самому кладбищу.

В 50-е годы прошлого века выгон застраивают в основном небольшими одно- и двухэтажными зданиями, и в этом районе появляются новые улицы, названные в честь самых разных выдающихся людей и событий. Например, ул. Гоголя, идущая параллельно Петропавловской справа от нее, — на ней вырос целый квартал аккуратных коттеджей с земельными участками. А часть одной из старейших сумских улиц — Шишкаревской — была переименована в честь генерала Федько. С другой стороны, между улицами Петропавловской и Кирова, расположились ул. Зои Космодемьянской и Маяковского. Перпендикулярная им улица, отделяющая жилые кварталы от кладбища, носит имя 20 лет Победы, а когда-то это был Павловский переулок, спускавшийся к реке Стрелке, за которой размещались частные бойни.

Сурков В. "Липовый" район // Данкор. — 2009. — № 11 (18 марта). — С. А8—А9.

Спадок часів Харитоненка

Закладка липової алеї, що знаходиться по вул. Петропавлівській, припадає на квітень-травень 1892 року. Як свідчать історичні хроніки, однорічні липки висадили вихованки дитячого притулку Наталі Максимівни Харитоненко відомства імператриці Марії. Така благородна справа — знак вшанування пам'яті померлого восени 1891 року почесного громадянина міста Суми — Івана Герасимовича Харитоненка.

На той час сама вулиця закінчувалася в районі нинішнього будівельного коледжу, а перед кладовищем був пустир (Петропавлівський вигін). Таким чином, посаджена липова алея продовжила вулицю Петропавлівську. Сьогодні липки, як їх любовно величають сумчани, ростуть на території площею 0,984 га. На думку краєзнавців та екологів, за цінністю їх можна поставити поряд із Парком Асмолова. Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення „Липові насадження” знаходиться у віданні КП «Зелене будівництво».

Заповідні природні дива міста Суми : [Липова алея] // Панорама. — 2017. — № 48 (22—29 нояб.). — Екологічний орієнтир. — С. Е5.

На початку XIX ст. землі, що використовувалися під сіножаті і рільництво, були викуплені містом за ціною, яке встановлювало губернське правління. [...]

Церкву почали будувати в 1844 році, і освячена вона була в 1851 році. Поруч із нею був побудований кам'яний двоповерховий притулок для бідних коштом церковного старости — сумського купця Івана Скубенка.

[...] З 1886 р. старостою церкви стає Микола Скубенко. При церкві діяла церковно-парафіяльна школа [...]

Вигін біля церкви спочатку був придбаний містом як резерв для кладовища, але змінив своє призначення і фактично трансформувався в площу. Тут були влаштовані свердловини для міського водогону, бо перші свердловини в центрі міста показали великий вміст заліза. Тут пройшла перша земська виставка

1895 р., а в 1912 р. святкували 100 років Вітчизняної війни 1812 р. [...]

Оскільки Покровська площа не могла вмістити всіх охочих брати участь у різних масових заходах, то їх дозволяли проводити на Петропавлівському вигоні. Перші спортивні майданчики з парку були перенесені теж сюди, і тут був перший міський стадіон, де зараз будівельний технікум.

Що стосується липової алеї, то я не знайшов конкретних матеріалів про неї. Озелененням площ, скверів, парків займалася міська управа, а рішення про виділення коштів і визначення підрядника приймала міська дума. [...] Землемір згідно з планом міста зробив розмітку алеї, а підрядник виконав свою роботу. Ширина тротуарів у липовій алеї складала 10 аршин, ширина самої дороги 22 аршини.[...] На мій погляд, алею посадили після 1895 р., після першої в Сумах сільськогосподарської виставки.

Посадка дерев у місті регламентувалася: „Обязательные постановления о посадке и содержании деревьев на улицах и площадях города Сум...”

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 173—174.

В сентябрі 1895 г. на Петропавловской площади в Сумах состоялась сельскохозяйственная выставка. Экспонировались образцы кустарной промышленности, растительности, животноводства, птицеводства, охотоводства. В павильоне Харитоненко были представлены кони. Г-н Лещинский и граф Строганов также выставили чудесных коней. В павильоне г-жи Лещинской завораживали посетителей цветы. Г-н Туршу предложил для осмотра табачные изделия своей фабрики, г-н Шреттер — пиво. Княгиня Хилкова из павловской экономии выставила скот альгаузенской породы. Г-н Линтварев из

Вильшанки — также альгаузов, г-н Прянишников и граф Строганов привезли свиней и холмогорских гусей. Экспонаты можно было купить.

Гринка А. 1895 год. Сельхозвыставка на Петропавловской площади // Панорама. — 2009. — № 36 (2—9 сент.). — С. А12.

Петропавлівська площа. [...] Посад на цьому місці з'явився значно пізніше всіх інших. Тільки в середині XVIII ст. тут з'явилися перші оселі. Місце це було далеко від води, і тому воно використовувалося спочатку для заготівлі деревини, а потім довгий час було полем, де сіяли різні культури. З переходом землі до міста там був розташований сінокіс і склад сіна. В кінці Петропавлівської вулиці був влаштований 7-й казенний винний склад, а в кінці вигону (площі) відкрили міське кладовище. Із західного і східного боків площу обмежували житлові квартали: 165, 167, 173, 192. Перші скважини бурили для водогону за Харківським мостом, але вода там виявилася поганой якості з великим вмістом заліза, а на Петропавлівській площі її якість була значно краща. У 1895 р. на площі була влаштована сільськогосподарська виставка. На місці сучасного будівельного технікуму був стадіон. [...] Площа пам'яті не має, але вона могла розповісти не про одні пишні поховання відомих сумських громадян, свідком яких вона була. Кожен рік по площі проходив хресний хід із нагоди перенесення ікони Корсунської Богоматері зі Спасо-Преображенської церкви в с. Шпилівку. Біля церкви на кладовищі проводили церковну службу і йшли далі.

[...] Вже до 1917 р. тут з'явилися багаті приватні будинки, зокрема поміщика Вейса. На площі розташовувалося також жіноче двокласне училище. Можливо, колишній будинок училища був використаний під першу телестудію. Сучасний будинок радіо і телебачення знаходиться на цьому місці. Активно це місце почало забудовуватися в 50-х роках XX ст. 30 квітня 1944 р. площа отримала ім'я Сталіна.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми, 2020. — С. 174.

Пропонуємо бібліографічний список джерел «Історія вулиці Петропавлівської»

Відомості про площі, вулиці, провулки м. Суми // Історія розвитку знарядь праці, економіки, освіти, культури на Сумщині / О. В. Ленський. — Суми : Власне вид-во, 2010. — С. 682—712.

Вороненко М. В. Суми ювілейні : 350 років : фотоальбом / М. В. Вороненко. — Суми : Корпункт. — С. 60.

Дейнека А. И. Памятники архитектуры Сумщины : путеводитель / А. И. Дейнека. — Х. : Прапор, 1989. — 199 с.

Ленський О. В. Історія розвитку знарядь праці, економіки, освіти, культури на Сумщині / О. В. Ленський. — Суми : Власне вид-во, 2010. — 748 с.

Ленський О. В. Історія світлин м. Суми / О. В. Ленський. — Суми : Власне вид-во Ленського О. В., 2017. — 146 с.

Ленський О. В. Історія Сумина / О. В. Ленський. — Суми : Власне вид-во, 2011. — 154 с.

Ленський О. В. Подорож містом з Окладними книжками / О. В. Ленський. — Суми : Власне вид-во Ленського О. В., 2015. — С. 20-22.

Ленський О. В. Прогулянка Петропавлівською вулицею. — Суми : Власне Власне вид-во Ленського О. В., 2020. — 256 с.

Ленський О. В. Тютюнова фабрика родини Туршу / О. В. Ленський. — Суми, 2017. — С. 23—24.

Манько М. О. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга друга (1655—2008) / М. О. Манько. — Суми : ТОВ «Мрія-1», 2008. — С. 72—80.

Манько М. О. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга третя (1655—2010) : [сигаретна фабрика І. Є. Туршу] / М. О. Манько. — Суми : ТОВ «Мрія-1», 2010. — С. 20—22.

Петро-Павловская церковь г. Сумы 1851—2011 гг. — Сумы, 2011. — 18 с.

Суми = Sumu : путівник. — К. : Фолігрант, 2013. — 160 с.

Суми. Вулицями старого міста. — К. : Фолігрант, 2010. — 280 с.

Суми. Нове життя старих вулиць 1917—1990. — К. : Фолігрант, 2012. — 400 с.

Суми. Пам'ять старих вулиць. — К. : Фолігрант, 2009. — 324 с.

Радзівон О. Л. Суми — 360: Місто, яке люблю. — Суми : Еллада, 2015. — С. 48—49.

Сумський художній музей ім. Н. Онацького : альбом. — К. : Фолігрант, 2005. — С. 8—9.

А когда-то здесь было... : [садиба Суханова] // Панорама. — 2007. — № 36 (5—12 сент.), № 37, № 38. — С. А19.

Вакулішина М. Петропавлівська та Курська посучаснішають : на засіданні архітектурно-містобудівної ради при управлінні архітектури та містобудування Сумської міської ради розглянуто питання можливої появи в Сумах двох новобудов / М. Вакулішина // Суми і сумчани. — 2009. — № 12 (20 берез.). — С. 3.

Гринка А. Пройдем по Петропавловской, свернем на Первомайскую / А. Гринка // Панорама. — 2003. — № 36 (3—10 верес.). — С. А8—А9.

Гринка А. 1895 год. Сельхозвыставка на Петропавловской площади // Панорама. — 2009. — № 36 (2—9 сент.) — С. А12.

Дубинин В. Пожарная часть банковской академии / В. Дубинин // Данкор. — 2003. — № 38 (17 верес.). — С. А13.

Заповідні природні дива міста Суми : [Липова алея] // Панорама. — 2017. — № 48 (22—29 лист.). — Екологічний орієнтир. — Е5.

Ісіпчук Н. Про що шепоче філармонія / Н. Ісіпчук // Сумщина. — 2013. — № 26 (3 лип.). — С. 21.

Из записок Никитенко, написанных в 1984 г. в уездном городе С или по улицам старого города // Заметки о городе Сумы. — Сумы, 1994. — 134 с.

Козлов А. Сухановы: сумская ветвь : неизвестные страницы жизни наших выдающихся сограждан / А. Козлов // Ваш шанс.— 2003. — № 26. — С.12А.

Комаров В. «И все чудесней, все лазурней — дышать прошедшим на земле...» : [реальне училище] / В. Комаров // Ваш шанс. — 1998. — № 11 (12 берез.). — С. 8.

Комаров В. «И звуки вальса не звучат...» : [садиба Суханових-Сумовських] / В. Комаров // Ваш шанс. — 1998. — № 29 (16 лип.). — С. 8.

Костина В. Суд да дело : Сумской окружной суд отстаивала вся городская общественность / В. Костина // Панорама. — 2010. — № 36 (1—8 верес.). — С. 13.

Кошмары на улице Петра и Павла : реставрация улицы Петропавловской / И. Власова // Панорама. — 2004. — С. А1, А4.

Лесина Ю. Здание Общественного собрания : [Сумська обласна філармонія] / Ю. Лесина // Ваш шанс. — 2011. — № 16 (20—27 апр.). — С. 30А.

Лесина Ю. Маршрут № 10 : прогулки по кладбищу [Петропавлівське кладовище] / Ю. Лесина // Ваш шанс. — 2003. — № 47 (19 лист.). — С. 18А.

Лесина Ю. Дом Алферовых на Петропавловской : что роднит этот дом, Харьковский художественный музей и Казанский собор в г. С.-Петербурге / Ю. Лесина // Ваш шанс. — 2012. — № 20 (16—23 мая). — С. 21А.

Лесина Ю. Дом полковника Маринича / Ю. Лесина // Ваш шанс. — 2011. — № 7 (16—23 лют.). — С. 18А.

Лесина Ю. Звучащий дом банкира Чурилова / Ю. Лесина // Ваш шанс. — 2011. — № 29 (20—27 лип.). — С. 23.

Ольшанская Д. Сумская филармония: второе дыхание : Сумская областная филармония открывает 75-й концертный

сезон / Д. Ольшанская // Данкор. — 2013. — № 37 (11 сент.). — С. А8—А9.

Ольшанская Д. Усадьба — под библиотеку : конфликт вокруг строительства библиотеки в сквере усадьбы Сумовских на Петропавловской, 58 продолжается с осени прошлого года / Д. Ольшанская // Данкор. — 2008. — № 9 (5 берез). — С. А7.

Петропавловскому храму — 160! // Данкор. — 2011. — № 29 (20 лип.). — С. А2.

Порсова Л. Улица-эпоха / Л. Порсова // Панорама. — 2008. — № 36 (3—10 верес.). — С. А16.

Приймач Е. Венгерская трагедия в Сумах : в феврале 1943 года в центре города были казнены десятки иностранных граждан [розстріл угорських євреїв на вулиці Петропавлівській] // Приймач // Ваш шанс. — 2020. — № 25 (24 черв. — 1 лип.). — С. 11А.

Саныч Г. Пешком по Петропавловской / Г. Саныч // Панорама. — 2014. — № 25 (18—25 черв.). — С. А17.

Старосельский В. В. В Сумах нашли подземный ход? : при строительстве жилого дома рабочие обнаружили старинную кладку / В. Старосельский // Ваш шанс. — 2013. — № 49 (4—11 груд.). — С. 7А.

Сурков В. "Ласточкино гнездо" на Петропавловской: областная медицинская библиотека / В. Сурков // Данкор. — 2003. — № 28 (9 лип.). — С. А12.

Сурков В. "Липовый" район / В. Сурков // Данкор. — 2009. — № 11 (18 март.). — С. А8—А9 ; Режим доступа: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/36911>

Сурков В. Дома-беспризорники / В. Сурков // Данкор. — 2014. — № 5 (29 січ.). — С. А8—А9.

Сурков В. Петропавловский настоятель : отец Михаил Порублев служит настоятелем Петропавловского храма уже больше 20 лет / В. Сурков // Данкор. — 2010. — № 28 (14 лип.). — С. А8.

Сурков В. Престижный район : улицы Петропавловская и Кирова до сих пор хранят память о сумском дворянстве, а Перекопская — о казаках, основавших город / В. Сурков // Данкор.

— 2008. — 15 січ. — С. А8—А9 ; Режим доступу:
<http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/35610>

Сурков В. Стены с долгой памятью : старинные усадьбы, которых на Сумщине уцелело немного, манят романтиков и ждут реставраторов : [садиба Суханових-Сумовських] / В. Сурков // Данкор. — 2013. — № 32 (7 серп.). — С. А8—А9.

Сурков В. Сумские немецкие архитекторы : немало зданий в Сумах построено немцами, в том числе династией архитекторов Шольцев : [Окружный суд] / В. Сурков // Данкор. — 2013. — № 28 (10 лип.). — С. А8—А9.

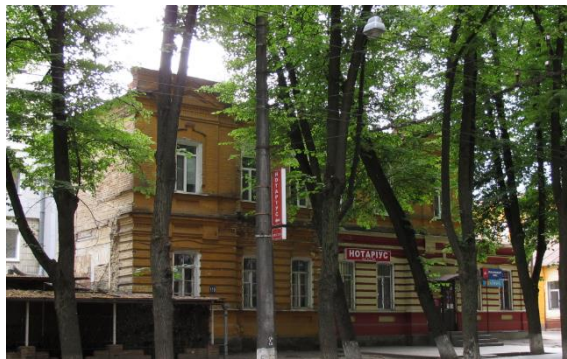
Сурков В. Сумы : старые здания в Сумах имеют маскароны — изображения головы человека или животного [будинки з маскаронами по вул. Петропавлівській] / В. Сурков // Данкор. — 2013. — № 3 (16 січ.). — С. А8—А9.

Сурков В. Улица Петра и Павла : об исторических изюминках этого района Сум / В. Сурков // Данкор. — 2010. — № 28 (14 лип.). — С. А8—А9.

Хвостенко Г. Суми : [будинок Суханових-Сумовських, Сумська обласна філармонія] / Г. Хвостенко // Сумщина. — 2008. — 19 груд. (№ 142—143). — С. 8.

Ярош Н. Для сумчанок — все цветы мира : [квітковий магазин біля універмагу] // Ваш шанс. — 2001. — № 7. — С. 5.

Ярош Н. Кто спасет гимназию Измайлова? : [Сумська чоловіча приватна гімназія ім. М. І. Измайлова] / Н. Ярош // Ваш шанс. — 2003. — № 32 (6 серп.). — С. 5А.

Електронні ресурси

Вулиця Петропавлівська (частина 1) [Електронний ресурс] // Інформаційний портал Сумської міської ради. — Текст.

дані, фото. — 2012. — 27 лют. — Режим доступу: <https://smr.gov.ua/uk/misto/gostyam-mista/ekskursiya-po-mistu/275-vulitsya-petropavlivska-chastina-1.html> (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

Вулиця Петропавлівська (частина 2) [Електронний ресурс] // Інформаційний портал Сумської міської ради. — Текст. дані, фото. — 2012. — 27 лют. — Режим доступу: <https://smr.gov.ua/uk/misto/gostyam-mista/ekskursiya-po-mistu/280-vulitsya-petropavlivska-chastina-2.html> (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

Петропавлівська вулиця [Електронний ресурс] // [Вікі Суми: вулиці, дома та люди](#). — Текст. дані, фото. — Режим доступу:

<https://sumy.fandom.com/uk/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8F>. (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

Петропавлівський цвинтар, вулиця 20 років Перемоги [Електронний ресурс] // Інформаційний портал Сумської міської ради. — Текст. дані, фото. — 2012. — 27 лют. — Режим доступу: <https://smr.gov.ua/uk/misto/gostyam-mista/ekskursiya-po-mistu/283-petropavlivskij-tsvintar-vulitsya-20-rokiv-peremogi.html> (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

Ленський О. В. 140 років Сумському реальному училищу, або Уроки з минулого меру Мінаєву [Електронний ресурс] // Всі Суми. Панорама-медіа : сайт. — Текст. дані, фото. — 2013. — 18 жовт. — Режим доступу: <http://rama.com.ua/140-rokiv-sumskomu-realnomu-uchilishhu-abo-uroki-z-minulogo-meru-minayevu/> (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

Петропавлівська вулиця [Електронний ресурс] : альбом // Facebook. Олег Кривцов : особиста сторінка. — Режим доступу : <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.2197778423779962&type=3>. (дата звернення: 03.08.2020). — Назва з екрана.

